

ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Μία καινοτομία
του Αναλυτικού Προγράμματος
Εικαστικών Τεχνών

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2014

ΕΠΟΠΤΕΙΑ:

Γενηθλής Γενηθλίου, ΕΔΕ Τέχνης

Τερέζα Λαμπριανού, ΕΔΕ Τέχνης

ΣΥΓΓΡΑΦΗ:

Έφη Ιωακείμ, Σύμβουλος Τέχνης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Έφη Ιωακείμ, Σύμβουλος Τέχνης

Κύπρος Πισιαλής, Σύμβουλος Τέχνης

Νικολέτα Αυγουστή, Σύμβουλος Τέχνης

Φωτεινή Λάρκου, Σύμβουλος Τέχνης

ΣΕΛΙΔΩΣΗ:

Κύπρος Πισιαλής, Σύμβουλος Τέχνης

ΕΚΔΟΣΗ: Οκτώβριος 2014

ISBN: 978-9963-0-1548-1

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Τι είναι το εικαστικό ημερολόγιο και ποια μορφή μπορεί να πάρει.....	1
2. Σκοποί του εικαστικού ημερολογίου	2
3. Τρόποι χρήσης για έρευνα και δημιουργία.....	2
3.1. Πειραματισμοί	2
3.2. Συλλογή πηγών και υλικών	4
3.3. Επισκέψεις σε διάφορους χώρους	4
3.4. Εξοικονόμηση υλικών.....	5
3.5. Μελέτη έργων καλλιτεχνών.....	6
3.6. Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου	6
3.7. Ανατροφοδότηση – Αξιολόγηση	7
3.8. Ανταλλαγή εικαστικών ημερολογίων ως μέσου εικαστικής επικοινωνίας.....	10
4. Εικαστικό ημερολόγιο εκπαιδευτικού.....	10
5. Αποτελεσματική χρήση του εικαστικού ημερολογίου.....	12
6. Μια φωνή για όλα τα παιδιά - Επίλογος	13

ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

1. Τι είναι το εικαστικό ημερολόγιο και ποια μορφή μπορεί να πάρει

Το εικαστικό ημερολόγιο είναι ένας προσωπικός χώρος δημιουργίας και έκφρασης που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από άτομα κάθε ηλικίας, μικρούς και μεγάλους. Είναι ένας χώρος ποικίλων δραστηριοτήτων που καλλιεργεί τη σκέψη, την εξερεύνηση, τον πειραματισμό, την καταγραφή, το παιχνίδι και την ανατροφοδότηση.

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα (ΑΠ) Εικαστικών Τεχνών εισάγει τη χρήση του εικαστικού ημερολογίου ως ενός μέσου αποτύπωσης σκέψεων, προβληματισμών και δημιουργικής εξέλιξης των ιδεών των παιδιών. Είναι απαραίτητο εργαλείο κατά την εφαρμογή ενοτήτων ενισχύοντας τις παιδαγωγικές προσεγγίσεις και στρατηγικές που εισάγονται από το ΑΠ.

Δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες για τη δημιουργία ενός επιτυχημένου εικαστικού ημερολογίου. Παιδιά και εκπαιδευτικοί μπορούν να επινοήσουν ποικίλους τρόπους δημιουργίας του εικαστικού ημερολογίου και να εξελίσουν τις δικές τους στρατηγικές για αξιοποίησή του. Μπορούν να κρατούν σημειώσεις, συλλέγουν υλικά, κολλούν, κάνουν αναφορές, γράφουν, σχεδιάζουν, δημιουργούν κολλάζ, κλπ. Μέσα από αυτή τη διαδικασία τα άτομα επικεντρώνονται σε πράγματα που τους ενδιαφέρουν, εμβαθύνουν τη σκέψη τους, συναισθήματά τους.

Το εικαστικό ημερολόγιο μπορεί να πάρει διάφορες μορφές. Μπορεί να είναι λεπτό, χοντρό, μεγάλο, μικρό, τετράγωνο, ορθογώνιο. Μπορεί να είναι τετράδιο εμπορίου με λευκές κόλες ή χειροποίητο, με μαλακό ή σκληρό εξώφυλλο, δεμένο με κλωστή ή με συνδετήρες, κολλημένο με γόμα. Κάθε σελίδα μπορεί να έχει διαφορετικό μέγεθος, χρώμα, σχήμα και υφή. Μπορεί το τετράδιο αυτό να αποτελεί και εικαστικό έργο από μόνο του ή να έχει τη μορφή ηλεκτρονικού φακέλου με φωτογραφίες και σημειώσεις. Η αξία του εικαστικού ημερολογίου επικεντρώνεται στην όλη διαδικασία και καταγραφή των σκέψεων, παρά στην τελική μορφή που θα πάρει.

Εξώφυλλα εικαστικών ημερολογίων

κάνουν διασυνδέσεις, εξωτερικεύουν τα

Εξώφυλλα εικαστικών ημερολογίων

2. Σκοποί του εικαστικού ημερολογίου

Το εικαστικό ημερολόγιο μπορεί να αξιοποιηθεί με τρόπο ώστε να:

- Καταγράφει τη μάθηση όσον αφορά στα εικαστικά θέματα.
- Ενθαρρύνει την εμπλοκή στη δημιουργική διαδικασία.
- Αποτελεί πηγή αναφοράς για μελλοντική δημιουργία.
- Προσφέρει ένα μέσο ελεύθερης έκφρασης και δημιουργίας.
- Παρέχει στα παιδιά τη δυνατότητα να γίνονται πιο ανεξάρτητα και πιο δημιουργικά.
- Ενισχύει την αυτοπεποίθησή τους.
- Επιτρέπει στους/στις εκπαιδευτικούς να γνωρίσουν και να κατανοήσουν καλύτερα τους/τις μαθητές/τριες τους.
- Συμβάλλει στην ανατροφοδότηση και αξιολόγηση των παιδιών και των εικαστικών δράσεων.

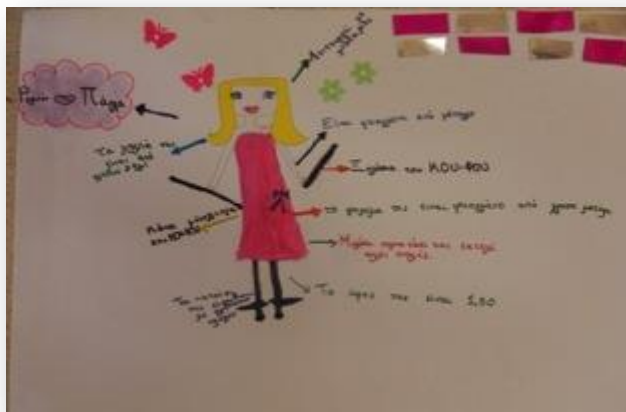
3. Τρόποι χρήσης για έρευνα και δημιουργία

Τα παιδιά στην Εικαστική Αγωγή καλούνται να εμπλακούν σε δράσεις που απαιτούν τη χρήση ανώτερων μορφών σκέψης όπως είναι η κριτική και δημιουργική σκέψη, αλλά και σε διαδικασίες έρευνας και αξιολόγησης.

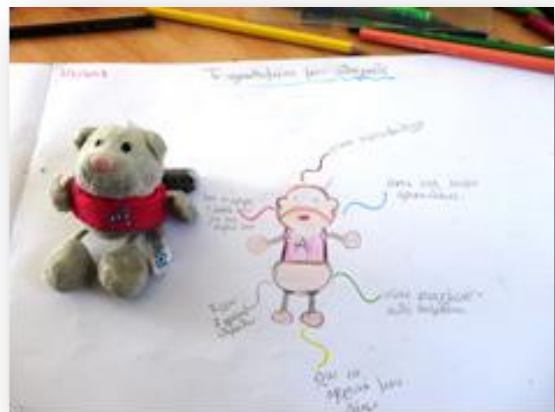
3.1. Πειραματισμοί

Μέσα στο εικαστικό ημερολόγιο μπορούν τα παιδιά να:

- Πειραματίζονται ή εξασκούνται σε διάφορες τεχνικές και υλικά, όπως διάφοροι τρόποι χρήσης του παστέλ ή της μπογιάς, διάφοροι τρόποι χρήσης του πινέλου κλπ.
- Πειραματίζονται ή εξασκούνται με τα εικαστικά στοιχεία, όπως η διαβάθμιση τόνων, αναμίξεις χρωμάτων, προοπτική, επικάλυψη, σχήματα, κίνηση κλπ.
- Διερευνούν τρόπους που μπορούν να ζωγραφίσουν κάποια αντικείμενα, φιγούρες πριν τα εφαρμόσουν στο εικαστικό τους έργο (προσχέδια).
- Δημιουργούν σκίτσα ή καταγράφουν ιδέες για το μελλοντικό τους εικαστικό έργο.
- Καταγράφουν τις τεχνικές ή τα υλικά που θα χρησιμοποιήσουν.
- Ξεπερνούν τις ανασφάλειες τους και αποχτούν αυτοπεποίθηση πριν προχωρήσουν στο εικαστικό έργο.

Σκίτσα και καταγραφή ιδεών για μελλοντικό εικαστικό έργο

Σκίτσα και καταγραφή πληροφοριών μετά από παρατήρηση παιχνιδιού

Πειραματισμός με γραμμές για τη δημιουργία φύλλου, Στ΄ τάξη

Πειραματισμός και εξάσκηση για διάφορα σκίτσα που θα χρησιμοποιηθούν σε εικαστικό έργο με θέμα Δορυφόροι, Ε΄ τάξη

Β΄ τάξη

Ανασκόπηση στα σκίτσα του εικαστικού ημερολογίου για τη δημιουργία εικαστικού έργου

Δ΄ τάξη

Ε΄ τάξη

Διερεύνηση τρόπων ζωγραφικής ενδημικών φυτών της Κύπρου, Β΄ τάξη

ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

3.2. Συλλογή πηγών και υλικών

Το εικαστικό ημερολόγιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένας χώρος για συλλογή από:

- Φωτογραφίες
- Ανατυπώσεις έργων καλλιτεχνών ή φωτογραφίες έργων άλλων παιδιών
- Εικόνες από περιοδικά, κόμικς, κάρτες, ημερολόγια γραμματόσημα κλπ
- Δείγματα υλικών με διάφορες υφές (π.χ. υφάσματα, χαρτί κλπ)
- Τίτλους τραγουδιών ή μουσικών κομματιών που μπορούν να εμπνεύσουν τη δημιουργία
- Ποιήματα ή ιστορίες που χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή έμπνευσης για κάποια δημιουργία
- Λίστες υλικών που μπορεί να χρειαστούν για τη δημιουργία εικαστικών έργων

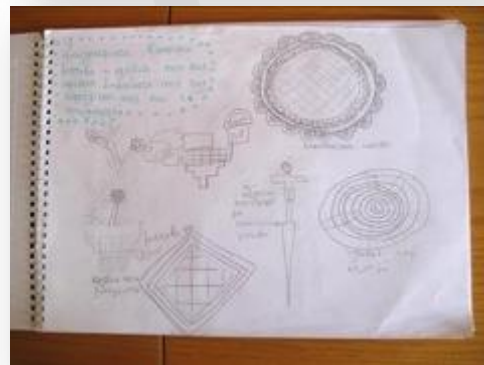
Συλλογή φωτογραφιών με θέμα την προσωπογραφία, Στ΄ τάξη

3.3. Επισκέψεις σε διάφορους χώρους

Η χρήση του εικαστικού ημερολογίου ως ένας τρόπος καταγραφής αντιδράσεων σε διάφορα ερεθίσματα, δεν περιορίζεται στα πλαίσια της τάξης. Τα παιδιά μπορούν να το πάρουν μαζί τους στο σπίτι ή σε επισκέψεις/εκδρομές και εκτός σχολικού χρόνου και χώρου για:

- χαρτογράφηση χώρου
- καταγραφή της πορείας που ακολούθησαν κατά τη διάρκεια της επίσκεψης
- καταγραφή ή σχεδιασμό εντυπώσεων, παρατηρήσεων, συναισθημάτων κλπ
- εστιασμένη παρατήρηση π.χ. ζωγραφίζω τα μοτίβα στο αγγείο
- πηγή αναφοράς για μελλοντική δημιουργία

Εστιασμένη παρατήρηση σε επίσκεψη Στ΄ τάξης
στην Υπηρεσία Κυπριακής Χειροτεχνίας

3.4. Εξοικονόμηση υλικών

Το εικαστικό ημερολόγιο συντείνει στην εξοικονόμηση εικαστικών υλικών, αφού τα παιδιά προγραμματίζουν για το μελλοντικό τους έργο καταγράφοντας υλικά και σικισάροντας το έργο, όπως θα ήθελαν να το φτιάξουν. Αυτός ο προγραμματισμός βοηθά τα παιδιά να επιλέγουν και να χρησιμοποιούν τα υλικά που τους είναι απαραίτητα για τη δημιουργία του έργου τους, μειώνοντας τις σπατάλες υλικών λόγω αναποφασιστικότητας για τον τρόπο που θα εξελίξουν το έργο τους.

Καταγραφή λίστας υλικών για τη δημιουργία του δικού τους σπιτιού, Β΄ τάξη

3.5. Μελέτη έργων καλλιτεχνών

Ένας από τους στόχους του ΑΠ Εικαστικών Τεχνών είναι τα παιδιά να αντιδρούν στο έργο τέχνης και στο νόημά του, να ερμηνεύουν και να κρίνουν έργα, με βάση το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο του έργου ή του καλλιτέχνη τον οποίο μελετούν. Αξιοποιώντας το εικαστικό τους ημερολόγιο, τα παιδιά μπορούν να:

- κολλήσουν αναπαραγωγές έργων
- γράψουν πληροφορίες ή δικά τους σχόλια για το έργο
- καταγράψουν τις αντιδράσεις τους στις ιδέες, μεθόδους και προσεγγίσεις των έργων των καλλιτεχνών ή των άλλων παιδιών
- συγκρίνουν διάφορα εικαστικά έργα
- εντοπίσουν τα εικαστικά στοιχεία του έργου και να τα σημειώσουν με γραπτό ή εικαστικό τρόπο

Καταγραφή πληροφοριών για έργο σχεδιάστριας ενδυμάτων, ΣΤ΄ τάξη

Παρατήρηση και ζωγραφική εικαστικών στοιχείων από ανατυπώσεις έργων καλλιτεχνών, Δ΄ τάξη

3.6. Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου

Τα παιδιά έχουν ελεύθερη πρόσβαση στα εικαστικά τους ημερολόγια οποιαδήποτε στιγμή ενός μαθήματος Εικαστικής Αγωγής. Μπορεί να είναι τοποθετημένα σε ένα τραπέζι, ράφι, συρτάρι, κουτί για να χρησιμοποιούνται ανά πάσα στιγμή. Μπορούν επίσης να τα χρησιμοποιούν για εικαστικές δράσεις, αφού ολοκληρώσουν το εικαστικό τους έργο.

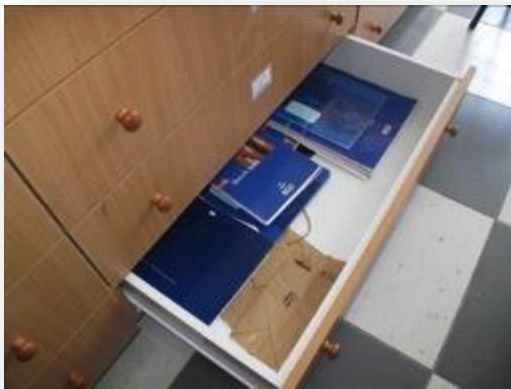
Επιπρόσθετα, μπορούν να το μεταφέρουν και στο σπίτι για εικαστικές δράσεις που τους ανατέθηκαν από τους εκπαιδευτικούς ή για αυτές που επιθυμούν οι ίδιοι να ασχοληθούν στον ελεύθερο τους χρόνο.

Η οικογένεια μαθήτριας Δ΄ τάξης όπως τη ζωγράφισε στο σπίτι της μετά από επιθυμία της να μεταφέρει το εικαστικό της ημερολόγιο στο σπίτι

Πειραματισμός με γκράφιτι από μαθητή Δ΄ τάξης αφού ολοκλήρωσε το εικαστικό του έργο

Χώροι φύλαξης/τοποθέτησης εικαστικών ημερολογίων

3.7. Ανατροφοδότηση – Αξιολόγηση

Το εικαστικό ημερολόγιο επιτρέπει στα παιδιά την επανεξέταση των ιδεών τους και παρέχει στους εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να παρακολουθούν τη διαδικασία μάθησης. Σε κάθε δράση που γίνεται στο εικαστικό ημερολόγιο αναγράφεται ημερομηνία και τίτλος έτσι ώστε να αποτελεί σημείο αναφοράς για τους εκπαιδευτικούς, αλλά και για τα ίδια τα παιδιά. Παιδιά και εκπαιδευτικοί μπορούν να ανατρέχουν στις σελίδες του, να σχολιάζουν τις εργασίες τους και να αξιολογούν το έργο που έκαναν. Έτσι, τα παιδιά συμμετέχουν ενεργά στη δική τους διαδικασία μάθησης, αποκτούν αυτονομία και γίνονται ανεξάρτητα άτομα.

Συγκεκριμένα, τα παιδιά:

- καταγράφουν τις σκέψεις τους για ένα έργο που έκαναν
- καταγράφουν τα θετικά στοιχεία του έργου, αλλά και στοιχεία και σκέψεις που θα μπορούσαν να κάνουν για να βελτιώσουν ή να εξελίξουν το έργο τους
- κολλούν τη φωτογραφία του έργου τους και καταγράφουν τι τους άρεσε και τι θα έκαναν διαφορετικά αν είχαν την ευκαιρία να ξαναδημιουργήσουν το έργο
- κρατούν σημειώσεις για τη διαδικασία δημιουργίας ενός έργου
- συγκρίνουν το τελικό εικαστικό τους έργο με τα σκίτσα που έφτιαξαν στο εικαστικό τους ημερολόγιο

Παιδιά της Β΄ τάξης συγκρίνουν το τελικό εικαστικό τους έργο με τα σκίτσα που έφτιαξαν στο εικαστικό τους ημερολόγιο

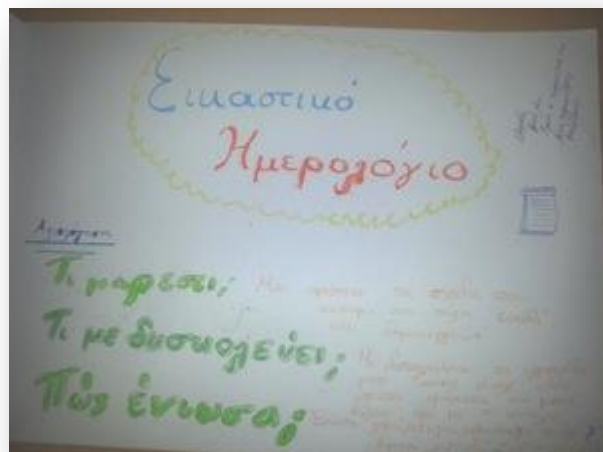
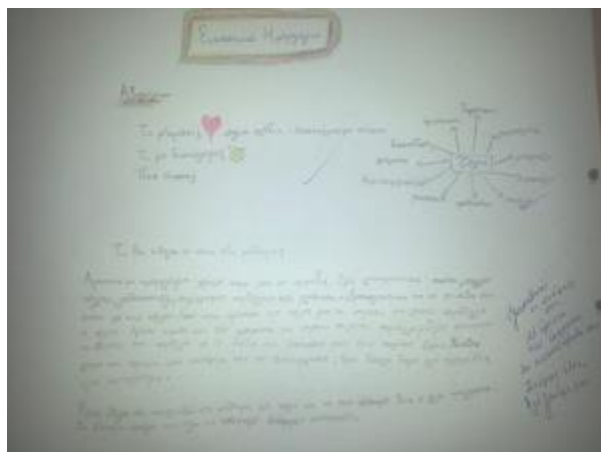

Σημειώσεις και χαρτογράφηση χώρου για οργάνωση εικαστικού δρώμενου, Στ΄ τάξη

Ο/Η εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει το εικαστικό ημερολόγιο για:

- σκοπούς αξιολόγησης δράσεων σε κάποια ενότητα ή για αξιολόγηση του ίδιου του παιδιού (εικαστική έκφραση και σκέψη, κριτική σκέψη, δεξιότητες, γνώσεις)
- να το έχει ως σημείο αναφοράς για τον εκπαιδευτικό που θα πάρει το μάθημα την επόμενη χρονιά.
- σύντομα γραπτά ενθαρρυντικά σχόλια/λέξεις-κλειδιά για την εικαστική τους εργασία ή ιδέα
- να καταγράφει λέξεις – κλειδιά που θα προβληματίσουν για ένα θέμα/ιδέα/έργο
- να σημειώνει σχεδιαστικούς κώδικες/σύμβολα που αντιστοιχούν σε κλίμακα αξιολόγησης ή συμβουλές/ενθάρρυνση όπως ☺, √+, √.

Σύντομα γραπτά ενθαρρυντικά σχόλια από τη δασκάλα για την εικαστική εργασία των παιδιών

3.8. Ανταλλαγή εικαστικών ημερολογίων ως μέσου εικαστικής επικοινωνίας

Τα εικαστικά ημερολόγια εμπνεύρουν την ομορφιά, την ποιότητα και το μυστήριο τους ακόμη και όταν είναι κλειστά. Προκαλούν τα παιδιά να τα πάρουν στα χέρια τους, να τα αγγίξουν, να τα νιώσουν με όλες τους τις αισθήσεις. Είναι ο κόσμος κάποιου άλλου ατόμου που ίσως θα ήθελαν να δουν, να γνωρίσουν, να μοιραστούν ιδέες, σκέψεις και συναισθήματα. Είναι ένας τρόπος να γνωρίσουν καλύτερα τα άλλα παιδιά της τάξης τους. Πιθανές δράσεις που μπορεί να γίνουν είναι οι ακόλουθες:

- Τα παιδιά που έφτιαξαν ομαδικό έργο ανταλλάσσουν τα εικαστικά τους ημερολόγια γράφοντας ιδέες, σκέψεις και συναισθήματα για το εικαστικό τους έργο ή για τη συνεργασία τους.
- Ανταλλάσσουν εικαστικά ημερολόγια με παιδιά που έφτιαξαν άλλο έργο και γράφουν/ζωγραφίζουν σκέψεις και συναισθήματα ή απορίες ο ένας για το έργο του άλλου.
- Στο τέλος κάθε ενότητας ή της σχολικής χρονιάς ανταλλάσσουν τα εικαστικά τους ημερολόγια για να δουν τι έχουν κάνει οι συμμαθητές/τριές τους ή πώς έχουν προσεγγίσει τις διάφορες δράσεις που έγιναν στο εικαστικό ημερολόγιο.
- Οι δάσκαλοι, οι γονείς ή άλλα άτομα του περιβάλλοντός τους γράφουν/ζωγραφίζουν σκέψεις, συναισθήματα, απόψεις για το έργο του παιδιού ή για δράσεις που έγιναν στο εικαστικό ημερολόγιο.

4. Εικαστικό ημερολόγιο εκπαιδευτικού

Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να έχουν το δικό τους εικαστικό ημερολόγιο χρησιμοποιώντας το ως χώρο προγραμματισμού, ανατροφοδότησης και αξιολόγησης της προσωπικής τους εργασίας ή ως χώρο έκφρασης της καλλιτεχνικής και εκπαιδευτικής τους δράσης. Μπορούν να καταγράψουν τις ιδέες, σκέψεις και συναισθήματα που είτε μπορούν να υλοποιηθούν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων Εικαστικής Αγωγής, είτε να εξελιχθούν μελλοντικά. Όπου είναι εφικτό μπορούν να κάθονται μαζί με τους μαθητές και να χρησιμοποιούν το εικαστικό ημερολόγιο ταυτόχρονα μαζί τους, δίνοντας τους έτσι την ώθηση να κάνουν το ίδιο.

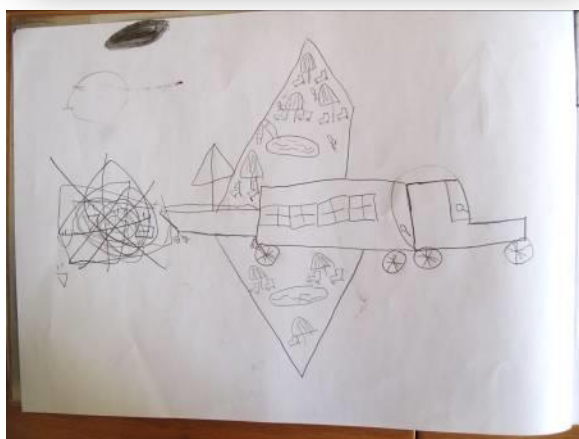
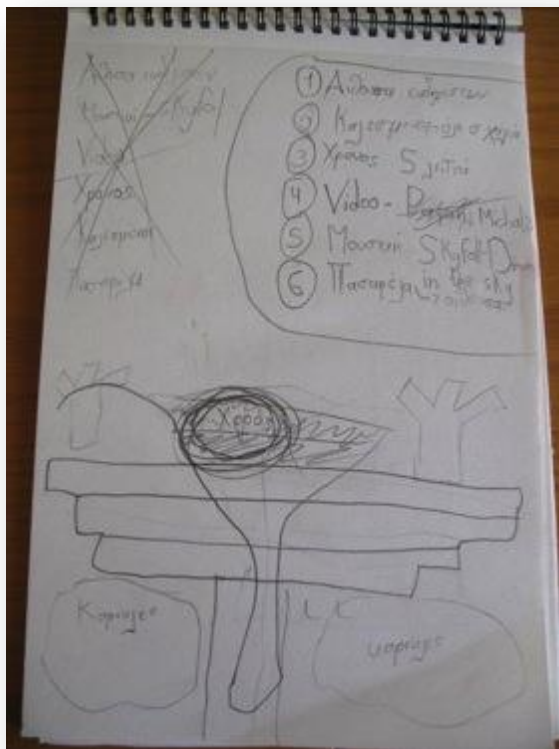
Σελίδες από εικαστικά ημερολόγια εκπαιδευτικών

5. Αποτελεσματική χρήση του εικαστικού ημερολογίου

Τα παιδιά ενθαρρύνονται να:

- Αξιοποιούν το εικαστικό τους ημερολόγιο παρέχοντας ισορροπία μεταξύ συλλογής υλικού και του υπόλοιπου περιεχομένου του εικαστικού ημερολογίου. Το εικαστικό ημερολόγιο να μην μετατραπεί σε τετράδιο συλλογής άχρηστου υλικού.
- Αποφεύγουν το σβήσιμο ή το σχίσιμο της κόλας και το πέταγμα της στον κάλαθο. Οι εκπαιδευτικοί τα βοηθούν να κατανοήσουν πως δεν πειράζει να έχει γίνει λάθος ή μουντζούρα αφού οι σελίδες του εικαστικού ημερολογίου είναι ένας χώρος που μπορούν να πειραματιστούν.
- Σχεδιάζουν με μέτρο. Μπορεί ένα παιδί σε μια μέρα να γεμίσει ολόκληρο το εικαστικό ημερολόγιο χωρίς νόημα και σκοπό. Να γίνεται χρήση των σελίδων του για έκφραση, πειραματισμό και δημιουργία χωρίς αλόγιστη σπατάλη.

Δεν πειράζει αν γίνει λάθος ή μουντζούρα ή μείνει ατέλειωτο το έργο, Στ' τάξη

6. Μια φωνή για όλα τα παιδιά - Επίλογος

Εκ των πραγμάτων, κάποιες φορές δεν υπάρχει χρόνος για όλα τα παιδιά να πουν αυτό που θέλουν ή να απαντήσουν σε πιθανά ερωτήματα. Οι ιδέες και οι απόψεις τους μπορεί να ξεχαστούν και να χαθούν χωρίς να έχουν την ευκαιρία να τις εκφράσουν ποτέ. Η χρήση του εικαστικού ημερολογίου μπορεί να προσφέρει την ευκαιρία και την ελευθερία της προσωπικής έκφρασης και δημιουργίας του κάθε παιδιού ξεχωριστά.

Όταν ένα εικαστικό ημερολόγιο χρησιμοποιείται ως ένας χώρος όπου το παιδί μπορεί να πειραματιστεί, να δοκιμάσει πράγματα, να μάθει μέσα από τα λάθη του, τότε μετατρέπεται στον προσωπικό του χώρο ιδεών, σκέψεων και συναισθημάτων. Σε αυτό το χώρο μπορεί να ανακαλύψει, να επικοινωνήσει, να μοιραστεί ιδέες, να μάθει από τους άλλους, να δοκιμάσει, να εξερευνήσει, να διασκεδάσει, να παίξει, να νιώσει ελεύθερο, να πάει εκεί που θέλει, να ξεκινήσει και να σταματήσει όταν θέλει, να ανακαλύψει τη μοναδικότητα και την ταυτότητά του. Ας του δώσουμε αυτή την ευκαιρία!

Μαθήτρια Β΄ τάξης παρουσιάζει τη δράση της στο εικαστικό ημερολόγιο με θέμα «Πώς εκφράζω με το σώμα μου την αγάπη για τη μητέρα μου»

ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Βιβλιογραφία

Colston V., 2008, *200 Projects to get you into art School*, London: A&C Black.

Robinson G., Mountain A., Hulston D., 2011, *Think inside the sketchbook*, London: Harper Collins

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου, 2012, *Αναλυτικό Πρόγραμμα Εικαστικών Τεχνών*, ανάκτηση από www.moec.gov.cy/dde

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου, 2012, *Αναλυτικό Πρόγραμμα Εικαστικών Τεχνών, Οδηγός Εκπαιδευτικού για τη Δημοτική Εκπαίδευση*, Λευκωσία.

Πιλοτικές εφαρμογές από Συμβούλους και εκπαιδευτικούς Εικαστικής Αγωγής.

Artonomy, *Your artist's sketchbook-10 tips for creativity* ανάκτηση από <http://www.artonomy.co/2012/04/18/your-artists-sketchbook-10-tips-for-creativity/>
Gareth Pitchford's primary resources, *Using sketchbooks in primary schools*, ανάκτηση από <http://www.primaryresources.co.uk/art/artsketch.htm>

Jo Buffery, *Access Art Sketchbooks in schools*, ανάκτηση από <http://www.accessart.org.uk/sketchbook/>